

BOLLOBÁS ENIKŐ

EDWARD DORN KANONIZÁLÁSA

1985 márciusában jelent meg az első kritikai gyűjtemény Edward Dornról; a hat tanulmányt tartalmazó kötet a Californiai Egyetem kiadása, szerkesztője Donald Wesling.* A tanulmánygyűjtemény azért úttörő jelentőségű, mert egy méltatlanul háttérbe szorult, ill. még fel nem fedezett költő átfogó értékelését adja; olyanét, akire a Black Mountain költők — elsősorban Olson, Creeley, Duncan és Levertov — mintha árnyékot vetettek volna. Dornról alig egy tucat tanulmány jelent meg, pedig már saját könyveinek száma is jóval több ennél. Wesling gyűjteményével most valójában Dorn kanonizálása történik meg.

Néhány adat a költőről: 1929-ben született Illinois államban egy szegény farmercsaládba. A Black Mountain College diákja volt öt esztendeig, ahol kezdetben festészetet tanult, de diplomája megszerzése idején már költőnek vallotta magát. Mesterei Charles Olson és Robert Creeley, valamint Johnson, Swift, Blake és némely ótestamentumi próféták és látnokok. Választott hazája az Egyesült Államok délnyugati része: Új Mexikó, Nevada és Kalifornia. Egy tucatnyi verseskötete jelent meg, köztük összegyűjtött versei. Főműve az ún. "amerikai vers" hagyományába illeszkedő Gunslinger ('Parittyalövő') című modern ironikus elbeszélő költemény. Megjelent ezenkívül egy regénye, egy könyv terjedelmű néprajzi tanulmánya a "soston" indián törzsről, egy verseskötete az apacsokról, egy elbeszélés-gyűjteménye és egy Cesar Vallejo fordítás-kötete; kiadott két napilapot és két interjúsorozatot. Dorn az elkötelezett, politikai és moralista költők közül való.

Fontos még tudni Edward Dornról, hogy a hivatalos kritika nem kánoni költőnek tekinti: létezéséről nemigen vesz tudomást. Ez Dorn tudatos választásának következménye: ő akart az irodalmi "establishment" hatalmi erőterén kívül maradni. Ezért adta ki köteteit olyan New York-on kívüli kiadóknál, mint a Jargon-Corinth, Fulcrum, Turtle Island, Wingbow, Four Season, Cadmus. Dorn és az "establishment" viszonya azért is alakult így, mert amolyan "kellemetlen" író: olyan történelmileg vagy emberileg kínos kérdéseket érint, amelyekről a politika vagy a hivatalos kritika jobban szeret megfedkezni;

*Internal Resistances (Belső ellenállások), szerk. Donald Wesling (Berkeley: University of California Press, 1985. 246.).

moralista lévén az amerikai lelkiismeretre apellál, mégpedig a mindentudó bölcs deklamáló stílusában vagy pedig a látnok prófétai hangján. Kellemetlen, mert általában igaza van: a bölényeket valóban majdnem kiirtották, akár csak az indiánokat, a szabad amerikai vadon már jobbára csak képzeletbeli táj, a civilizáció természeti pusztítása beláthatatlan, a felelősség alól nem térhet ki senki, az Olson-féle communitas a modern világ egyetlen reménye.

A tanulmánygyűjtemény címében levő metafora — a belső ellenállásra vagy ellenállókra utaló — Dorn politikai és poétikai alapállását fejezi ki. Nómád alkatú költő: személyiségét és publikálási körülményeit tekintve valóban marginális helyzetbe szorult (pontosabban: elkötelezettségét tekintve, per definitionem csakis marginális lehet); de költészetének "amerikaiságát" tekintve, az amerikai múlthoz és jelenhez, a történelmi hagyományhoz és a megélhető "locus"-hoz való viszonyában azonban vitathatatlanul centrális jelentőségű. Dorn e paradox helyzetének megítélésében mind a hat tanulmány egyet ért; nemcsak hogy egyetért, de egyikük sem lát paradoxont a marginalitás és lényegiség között: a nyolcvanas években, úgy tűnik, csak a hivatalos kritika szemében marginális író lehet egy nemzet lelkiismerete. Dorn pedig ennél nem kevesebbre vállalkozott.

A hat tanulmány szerzője — bár más-más okból — a kortárs kánon újragondolását követeli úgy, hogy abban Dornnak elvitathatatlan helye legyen. Donald Wesling indító tanulmánya Dorn rövid verseivel foglalkozik, amelyek három hangvétel a jellemző; a sziporkázó (a bölcséleti), az ítélkező és a dalszerűen lírai. Robert von Hallberg a Black Mountain College és az angol szatirikus hagyomány metszéspontjában látja Dorn helyét: von Hallberg kiemeli azt a kulturális örökséget, melyet Dorn a régi vadnyugat, az elveszett határvidék pionírjaitól kapott: az olykor modoros — és éppen ezért mindig felismerhető — elbeszélő hagyományt, mellyel társul a cowboyok visszafogó gyakran abszurd és morbid humora, önmiróniája. Mindez elsősorban a Gunslinger, hol személytelenül absztrakt, hol érzelmes költőjére érvényes. Paul Dresman esszéje Dorn indián témájú verseit, tanulmányait és regényét tárgyalja. Az indiánok nem véletlenül kaptak ekkora figyelmet Dorn munkásságában. Ők képviselik azt a "másságot", mellyel a keresztény Amerika valójában nem tudott mit kezdeni: az őslakosokat vagy kiirtották vagy beolvasztották. Másrészt azonban az a pusztító tény, hogy még ma is léteznek indián törzsek, önmagában is a "belső ellenállás" lehetőségét és kivihetőségét ígéri. Nem hasztalan céltalan és reménytelen a harc. S ha már nem hiábavaló ez az ellenállás, a kor kötelező, szögezi le Dorn. Mint annyi más költőt is, Dornt is az indián

probléma tette politikussá; először Olson biztatására fordult felénk, aki az ősi indiánok kultúrájával foglalkozott a Yucatan-félszigeten. Dorn azonban sokkal közvetlenebb kapcsolatba kerülhetett Új-Mexikóban és Idahóban az indiánokkal: szinte velük élt. S amikor a forrongó hatvanas években a költők figyelme a politikára irányult, Dorn így intette társait a direkt politizálástól: "Nem kell Vietnamból beszélni. Nem kell Dél-Amerikáról sem. Beszélhetünk Nevadáról, az itt van a szemünk előtt." Ekkor írta antropológiai és néprajzi tanulmányát a sosen törzsről.

Michael Davidson és William J. Lockwood tanulmánya foglalkozik Dorn főművével, a Gunslinger című modern epikus költeménnyel. Ezzel a hosszú verssel Dorn egy fontos amerikai hagyományhoz kapcsolódik, melyet még Walt Whitman teremtett meg, s amellyel azóta minden valamirevaló amerikai költő megpróbálkozott, így Eliot, Pound, Williams, Olson, Duncan és Dorn is. A Gunslinger talán Williams és Olson opus magnum-jához hasonlít: a lokális eposza kíván lenni éppúgy, mint a Paterson vagy a Maximus versek. A Gunslinger igazi amerikai hosszú vers, mely az egykori vadnyugatot választja témájául és színteréül, mely Olson ösztönzésére a történelem tanulmányozásából született, hogy költői értelmezését adja egy, az amerikai történelemben oly fontos tájnak s benne az értelmet kereső embernek.

Dorn a nagy moralisták egyike, aki önmaga és költőtársai számára pontosan felmérte a költő társadalmi felelősségét.

A költők közös dolga

A harsány rosszul-működésnek és a
figyelem elleni általános
agresszióknak e korban
a költő dolga
hogy házörzője legyen a növénynek
a végsőkig hogy mozduljon már egyszer
a motyogó horda visszanyesett nyelve

(Szűcs Géza fordítása)

Sajátos "elkötelezett retorika" jellemzi Dornt, emeli ki Wesling, a kötet szerkesztője, s a legátfogóbb tanulmány szerzője. Akár az angol költészetben Johnson, Swift és Blake, Dorn kedves költői és hagyományozói, Dorn sem riad vissza az ítélettől. Különösen epigrammaszerű, kriptikus későbbi verseire igaz ez, melyet Wesling pronunciamento költészetnek nevez, s rámu-

tat a 20. századi elődökre (Ezra Pound, William Carlos Williams, Gertrude Stein, Bertold Brecht, Antonin Artaud, az orosz futuristák és a zürichi dadaisták mind moralisták voltak, ítélkezők, a társadalmi igazságosság lovasjai).

Dorn erkölcsi elkötelezettsége nemcsak politikai, hanem kapcsolódik a Black Mountain esztétika egyik fontos tételéhez: a figyelem etikáját hirdeti. A figyelem ugyanis morális kötelesség. A figyelemnek, odafigyelésnek, érzékenységnek és nyitottságnak az esztétikai elvvé emelése nem új az amerikai költészetben: hosszú hagyománya van, Emily Dickinsontól az imagistákon keresztül a posztmodernekig. William Carlos Williams egy egész filozófiát teremtett belőle, hirdetve a triviálisnak tűnő részletek fontosságát, a mindennapok csodáit s azt, hogy öröme mégiscsak van okunk. Charles Olson "humilitas"-felfogása és "objektizmusa" ezt a figyelem-etikát veszi át: a költő erkölcsi kötelessége, hogy megértse a tárgyak nyelvét, hogy kiéhezett érzékszervei észrevegyék a tárgyak és emberek fizikai és spirituális részleteit hiszen az ember is csak e "tárgyak" egyike. A közéleti témák iránt érdeklődő Dornnak talán legismertebb verse az, amelyben elítéli a "biztonsági légzacskót", melyet néhány autógyár nagy csinnadrattával be akart vezetni. Mint a többi Black Mountain szellemben nevelkedett költő, Dorn is azt vallja, hogy autentikus élet figyelmen és érzékenységen alapul. S aki egy kicsit is "eluszondít", míg él, nem érdemli meg, hogy "biztonsági berendezésekkel" életet tartsák.

Vélemény a közbiztonság egy kérdéséről

Légzacskó — ez úgy hangzik mint valami magasságos kór
ezt a holmit nem volna szabad engedélyezni
helyes hogy a General Motors ellene volt
és helytelen hogy végül alább adta
és Nader csak maradjon ki ebből.

Az autóvezetés alapja a figyelem
akár laza akár feszült
akik pedig hagyják hogy figyelmük elkalandozzon
azokat nem szabad egy zacskónyi levegővel
életben tartani.^a

.....

^aA légzacskó kitűnő példa Száj törvényére, mely kimondja: a terméket köztudottan a termelés hozza létre, de éppígy a piac is. És,

az indoklás is, mely ez esetben a halhatatlanság.

(Szöcs Géza fordítása)¹

Nem a publikus, hanem személyes oldaláról közelíti meg Dorn ugyanezt a témát egy másik jól ismert, de "komolyabb" versében.

Ha egyszer el kell jönnie

És mi ott együtt mindannyian
és az idő hajladozik majd mint
a fűzfák
és nem fér majd kétség
az istenhozzádokhoz, persze
nevetgélve majd mindazon
amit a feledés fölemésztett
és arról csevegve, mi újság mostanában
és álmélkodva a rózsákon, amiket hoztál.
Milyen szomorú.

Nem tudhattad, hogy már a végét járod.
Hogy lángoló körtéd volt neked a föld, ezt
gondoltad, persze

ez is megesett veled, megintcsak olyan emlék
amit jó lett volna megőrizni
és visszatekinteni rá
mikor aludtál
és elraktározni
mint ahogy a mókus a diót, és félig már
elfeledve
oly sok
olyan sok hullott le mostanában, azokból.

(Szöcs Géza fordítása)

¹A fordító megjegyzése: Légzacskónak a biztonsági övet kiegészítő védelmi eszközt nevezik. Ütközés esetén hirtelen fölfúvódva védi a vezetőt a sérülések ellen. Az Egyesült Államokban hosszú vita folyt a légzacskó bevezetéséről és kötelezővé tételéről. Légzacskónak nevezik a repülőutások számára rosszullett, hányás esetében készenlétben tartott zacskót is. Száj Törvénye: az eredetiben Say's Law; say = mond. Ralph Nader az amerikai fogyasztók érdekeinek egyik fő szószólója.

"Milyen szomorú..." Milyen szomorú, hogy nem tudunk minden percrek úgy örülni, mintha az az utolsó volna, s hogy csak a halál döbbsen rá bennünket az elszalasztott élményekre, a tompán átélt percekre. A barát halálára írt elégia egyben figyelmeztető az élőknek: az ember önmaga ellensége és érzékelési szokásainak foglya.

Ez a figyelem-etika feltételezi azt az olvasóközönséget, amelynek nincs szüksége a légzacskóra, amely nem mókus-módra, félig elfeledve őrzi emlékeit. Így Dorn költészete feltételezi az Olson-féle communitas-t, elsősorban közös szellemű írók létezését. Ez a — Dorn szavaival — "nomád elit", nomárisztokrácia alkotja az olsoni polis-t, ahol a költő feladata, hogy "növessze a virágot", s ugyanakkor látszólag gonoszul elvegye az autóvezetők elől a légzacskót. A communitas lényegéhez tartozik, hogy elkülönül a hatalmi politikától, ugyanakkor azonban mélységesen politikus: poétika és politika szervesen összekapcsolódik itt Olson tanítása szerint. A poétika politikus volta az író elkötelezettségéből adódik. A költő figyelme és aggodalma az elnyomottak, az elfeledettek, a kitaszítottak iránt végül is a Black Mountain szellemű gondolkodókat a kudarc dicséretére ösztönözte. Költészetükbe megfogalmazódott a kudarc etikája, azé a kudarcé, mely oly idegen az amerikai siker-társadalomtól (és az amerikaiak, a tömegek számára oly rettegett). Már William Carlos Williams is dicsőítette a kudarcot A lejtő című versében.

A vereség sosem teljes vereség — mert
mindig oly világot nyit fel, melyről
sejtelmünk
sem volt. Az
egyik világ elvész,
s egy megsejthetetlen másik
hív új tájakra,
és a (vesztett) fehérség sosem oly fehér,
mint a fehérség emléke.

...

A lejtő
a keserűségé,
a kudarcoké,
a keserűség visszája:
új ébredést
teljesít be.

(Kodolányi Gyula fordítása)

A siker, mondja Williams, önelégültséghez vezet; míg a vereség — azzal, hogy felráz önelégültségünkben — nyitottá, érzékennyé, figyelmessé tesz. Túl magas árat fizetünk a sikerért, mondja Dorn: a kielégültségét, amire pedig semmi okunk. Csak a társadalmilag kudarcnak tekintett helyzetekben eszmél rá az ember a természet immanens törvényeire. Egy ember kudarcra más perspektívából nézve éppúgy lehet siker: a továbbadható feladatok és hagyományok lehetőségét teremtik meg.

Nem értheti meg bárki
hogy mi a gravitáció
Hogy kijelölték az ember helyét
s hogy e hely
vég nélkül
átruházható

(Szócs Géza fordítása)

Csak a figyelmes — autentikusan figyelmes — költő láthatja a gondolatok és szellemi erők kapcsolódási és együtthathatási lehetőségeit.

Nincs légüres tér az értelemben
az érintés nem érintkezés
az értelem az egyetlen tiszta idő
gépies eszme az érintkezés
semmi nem ér egymáshoz,
a kívánt kapcsolódás a pillanat
meghosszabbítása ajánlat legyen
és hol legyen határ

(Szócs Géza fordítása)

Úgy látszik, Pilinszky János meglátása, miszerint a nagy művészet elsőrendűen morális bátorság, Dorn költészetére is érvényes.

Edward Dorn munkássága minden jegyében szervesen illeszkedik a posztmodernizmusba, sőt: a posztmodernizmus kritériumait ki is bővíti azzal, hogy elkötelezetten, olykor direkt módon, politikus (nemcsak moralista alapállású) verseket ír, s kapcsolódik az angol szatirikus és nonszensz hagyományhoz. A metafizikus dekonstrukció és a formalista kísérletezés módszereit éppúgy elveti, mint ahogyan megkérdőjelezi a háború utáni amerikai költészet

önkifejező ambícióit is. Az alanyiség távol áll Dorntól; ő a "klasszikus" hagyományt választja.

Klasszikus költő szeretnék lenni
férfiak voltak az isteneim
és nők voltak az isteneim.
Én ismét azt követelem
karanténba az elnökkel
távol a földtől.

amerre északnak utazunk. A magam
útja keresztülvisz egy rég benőtt
csapáson
az űr sötétjében valahol
északsarki nőm férjének
csörgedező patakja mentén

melyet gáttal duzzasztott
ígéretes gyűjtőtóvá (sarki nőm
megmutatta róla a képeket) s oly szép
hogy már nem is lehet igaz tervét
elmesélte nekem,
minden kalapos halászt idehozatni az árral
mindenünnen
ahonnan csak jönni akarnak.
Ama néhány vállalkozás egyike ez
melyen áldásom ott van ... északi sarki nőm
olyan jól mutatna gazdagon.

(Szócs Géza fordítása)

Donald Wesling gyűjteménye nemcsak azért fontos, mert egy nagyszabású, de elhanyagolt kortárs költő első tudományos igényű értékelését adja, hanem azért is, mert az amerikai költészeti posztmodernizmust is új adatokkal és kritériumokkal bővíti.

Mindenképpen felveti annak a lehetőségét, hogy a posztmodernizmus gyökerei nemcsak az angol romantikus, de a klasszikus/klasszicista hagyományban is keresendők.

"Görögre és latinra pusztá kézzel válaszolok", írta William Carlos Williams. Dorn költészete egy nemzedék válasza — az irodalompolitikai hatalomra éppúgy, mint a fogyasztói társadalomra, az atomerőművekre és légzacszkókra — "pusztá